

МАЛАЙ АДАБИЁТИДАГИ “БАХТИЁР ҲАҚИДА ҚИССАЛАР” АСАРИДАГИ ҚЎШИМЧА ҲИКОЯТЛАРНИНГ МАНБАЛАРИ ХУСУСИДА

Беккулов Эркин

ТДШУ ЖЖШОТ кафедраси ўқитувчиси (малай тили)

АННОТАЦИЯ

Ушбу ишда Малай адабиётидаги бадиий жанрларнинг ёзилиши ва уларнинг бугунги кундаги аҳамияти ҳақида тўхталиб ўтамиз. Қадимги ва ўрта аср Шарқида бадиий насрнинг энг кўп тарқалган жанрларидан бири қутчаланган қисса¹ ҳисобланади. Мазкур жанрдаги асарлар ўзига хос тўпламларни намоён этиб, уларда ташкилий композицион асос қутчаланган ҳикоятларнинг мавжудлиги ҳисобланади.

Калит сўзлар: “Бахтиёр ҳақида қиссалар”, “Панчатантра”, “Бешлик”, “Шукасантати”, Ибн ал-Мукаффа, “Калила ва Димна”.

АННОТАЦИЯ

В этой работе мы сосредоточимся на написании литературных жанров в малайской литературе и их важности сегодня. Одним из наиболее распространенных жанров художественной прозы на древнем и средневековом Востоке является рассказ. Произведения этого жанра представляют собой уникальные сборники, организационно-композиционной основой которых является существование переплетенных сюжетов.

Ключевые слова: «Рассказы о Бахтияре», «Панчатантра», «Пятерка», «Шукасантати», Ибн ал-Мукаффа, «Калила и Димна».

КИРИШ

Малай адабиётидаги қутчаланган ҳикоятларнинг бир ёки бир нечта персонажлар қизиқарли ёки тарбиявий аҳамиятга эга ўзига хос эртаклар (сеҳрли ва ҳажвий), ҳикоялар, матал ва масалларни сўзлаб берадилар. Мазкур жанрнинг илк, жуда кўп тақлид қилинган намуналари мумтоз санскрит адабиётида пайдо бўлган. Уларга “Панчатантра” (“Беш асар” ёки “Бешлик”), “Веталапанчавиншати” (“Веталнинг йигирма беш ҳикояси”), “Шукасантати” (“Тўтининг етмишта ҳикояси”) ва ҳаказолар киради².

“Панчатантра”нинг арабча таржимаси VII асрда Ибн ал-Мукаффа томонидан ўрта форс тилидаги ва бизгача етиб келмаган нусҳаси орқали амалга

¹ Қутчаланган қисса –обрамленный повесть

² Гринцер П.А. Древнеиндийская проза (обрамленная повесть). – Москва. 1963. –Б: 8.

оширилган “Калила ва Димна” номи билан машхур. Бу асарнинг форсча таржимаси XII асрнинг биринчи ярмида Низомиддин Абул-Мсалий Насруллохон томонидан амалга оширилган ³ бўлиб, бу таржималар санскритдаги қутчаланган ҳикоятларни бошқа тилларда қайта ишланган шакллари ҳамда бу тилларда мазкур жанрдаги оригинал асарларни пайдо бўлишига замин яратди. Шу туфайли XII асрга келиб мустақил силсила сифатида расмий ҳолга келтирилган форс тилидаги “Синдбоднома ёки етти вазир ҳақида ҳикоя”⁴, “Бахтиёрнома ёки ўнта вазир ҳақида ҳикоя”⁵, “Тўтинома” ёки “Тўти китоби” (ҳинд “Шукасаптати”нинг форсий қайта ишлагани)⁶ ва ниҳоят, тадқиқотчилар бир қанча аралаш-қуралаш манбалардан, яъни ҳинд-эроний “Ҳезор афсан” (“Мингта ҳикоя”)⁷ ва X–XIV асрлардаги бағдод ва миср фольклори⁸ ва ҳақозоларни олган араб эртақлари тўплами “1001 кеча” каби асарлар кенг кўламда машхур бўлиб кетди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Қутчаланган қисса жанридаги асарларни шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳга дастлабкиларига қўшимча тарзда қўшилган ҳикоятлар киритилган ва сарлавҳаси ҳам ўзгартирилган асарлар, масалан, “Етти вазир ҳақида ҳикоя”, “Веталнинг йигирма беш ҳикояси”, “Тўтининг етмишта ҳикояси” кабилар бўлиб, улардаги қўшимча ҳикоятлар маълум композицион қатор ва анча турғун тартибга эга. Иккинчи гуруҳдаги асарларга қўшимча ҳикоятлар тўпламида уни тузувчи муаллифнинг имконияти ва хоҳишига мувофиқ тарзда эркин берилади. Кўпинча иккинчи гуруҳга тегишли асарлар қандайдир турли-туман ривоятлар, эртақлар, афсоналар, диний маталлар, масаллар ва ҳақозолардан иборат универсал тўпламлар сифатида намоён бўлади. Улар генетик, босқичли-типологик ва жанр жиҳатидан жуда турли-тумандир. Мазкур гуруҳга энг аввало “1001 кеча” силсиласидаги эртақлар киради⁹.

³ Калила и Димна. Пер. И.Ю. Крачковского и И.П.Кузьмина. -Москва. 1957. –Б: 7-10.

⁴ Ас-Самарканди Мухаммад ат-Захири. Синдбад-наме. Пер. Н.О. Османова под редакцией А.А. Старикова. – Москва. 1960. –Б: 5-12.

⁵ Дакаики. У слада душ или Бахтияр-наме. Пер.примеч., глосс.и послесл. М.Н.О. Османова. –Москва. 1977.-Б: 163.

⁶ Нахшаби Зийа-ад-Дин. Книга попугая (Тути-наме). –Москва. 1979.

⁷ Ас-Самарканди Мухаммад ат-Захири. Синдбад-наме. Пер. Н.О. Османова под редакцией А.А. Старикова. – Москва. 1960. –Б: 8.

⁸ Герхардт М. Искусство повествование.Литературное исследование «1001 ночи». – Москва. 1984; Книга тысячи и одной ночи. Пер. М.А.Салье. Т.1-8. –Москва. 1958-1959.

⁹ Герхардт М. Искусство повествование.Литературное исследование «1001 ночи». – Москва. 1984.-Б: 440.

Малай адабиётига қутчаланган қисса мусулмон маданияти тўлқини таъсирида кириб келди ва бу жанрдаги Яқин Шарқнинг машҳур асарлари бошқача тарзда ва қайта ишлаш орқали намоён этилди. Улар “Калила ва Димна ҳақида қисса” (“Ҳикоят Калила дан Дамина”), “Доно тўти ҳақида қисса” (“Ҳикоят Байан Будиман”) ҳамда “Баҳтиёр ҳақида қисса” (“Ҳикоят Баҳтиёр”)нинг бир қанча нақллари дир.

“Баҳтиёр ҳақида қисса” деб номланишидан кўришиб турибдики, бу асар форсийдаги кенг кўламда машҳур бўлган асл манба “Баҳтиёрнома”нинг намунаси ҳисобланади¹⁰.

Малай адабиётида “Баҳтиёр ҳақида қиссалар” асаридаги қутчаланган ҳикоятлар форсларнинг “Баҳтиёрнома”сидаги қутчаланган ҳикоятлар билан маълум бир юзаки ўхшашликка эга бўлиб, бу ўхшашлик асарлардаги қўшимча ҳикоятлар сони билан боғлиқдир. Асарнинг малай нусхасида қўшимча ҳикоятлар сони кўпроқ ва “Баҳтиёрнома”даги қўшимча ҳикоятлардан ўз мазмунига кўра фарқ қилади.

Форсийдаги асл манба намунасига яқин бўлган малайликларнинг “Баҳтиёр ҳақидаги қиссалар” асарининг номаълум компилятор (терма асар, бошқа асарлардан териб олинган муаллифлари)лари мавжуд бўлиб, жуда қулай сюжет доирасидаги баъзи умумий воқеаларнинг ўз танлови асосида тўплаб композицион безак воситаси сифатида фойдаланганлигидан далолат беради. Чунончи, ҳозирги вақтга қадар бу асарнинг асл манба намунаси у ёки бу маданий анъаналарга эга бўлган бошқа давлатлар адабиётида бир бутун ягона нақл (бунда ҳар бир алоҳида қўшимча ҳикоятларнинг асл манба намуналари назарда тутиляпти) сифатида ҳали топилмаган. Бизнинг фикримизча, “Баҳтиёр ҳақидаги қиссалар” асари малай муҳитида пайдо бўлганлиги эҳтимолдан ҳоли эмас.

“Баҳтиёр ҳақидаги қиссалар” асаридаги қўшимча ҳикоятларнинг асосий манбаларидан бири – форсларнинг “Тўтинома”си таъсирида ёзилган¹¹ малайликларнинг “Доно тўти ҳақидаги қисса” (“Ҳикоят Байан Будиман”)си ҳисобланади. “Тўти” силсиласидаги 25та ҳикоятдан 18таси бу асарда учрайди. Чунончи, Рэффлза парчасининг 31 ва 37 ҳикоятлари мазмуни бизга номаълум бўлганлиги учун ҳам бир-бирига тўғри келадиган ҳикоятлар сони ундан ҳам кўп бўлиши мумкин. Шуниси ҳам аҳамиятга моликки, Рэффлза парчаларида

¹⁰ Бу ҳақида қаранг: Дакаиқи. У слада душ или Бахтияр-наме. Пер.примеч., глосс.и послесл. М.Н.О. Османова. – Москва. 1977.-Б: 164.

¹¹ Hikajat Bajan. Budiman. Djakarta. 1956.

“Тўти” силсиласидаги ўзлаштирилган ҳикоятлар кетма-кет келиб, қўшимча ҳикоятларнинг ўзига хос асосий ядросини ташкил қилади.

Эҳтимол, XVI аср ўрталарида яратилган¹² “Доно тўти ҳақидаги қисса” “қундалик ва давлат ақл-заковатининг асл энциклопедияси”¹³ ҳисобланар, чунки унда марокли шаклда китобхонга хилма-хил парду насихатлар берилган. Ҳар куни кечки пайт ёш соҳибасига (ўз соҳибасини эрига хиёнат қилишдан сақлаш мақсадида айтилган) тўти томонидан айтиб берилган ҳар бир ҳикоят “Шунинг учун ҳам ота-она хоҳишига бўйсунуш керак”, “Инсон ўзининг яхши ишлари учун шундай мукофот олади”, “Ўз соҳибига хиёнат қилдаганлар мана шундай тақдирга дучор бўладилар” каби панду-насихатлар билан тугалланади. Малай адабиётининг энг қизиқ ва бадиий жиҳатдан мукамал намуналаридан бирини намоён этган адаба¹⁴ “Доно тўти ҳақидаги қисса” малайликлар орасида жуда машҳур бўлган бўлиб, бунга мазкур ёдгорликнинг жуда кўп миқдорда сақланиб қолган қўлёмалари гувоҳлик беради¹⁵.

“Бахтиёр ҳақидаги қиссалар” асаридаги қўшимча ҳикоятларига иккинчи манба – машҳур “Тоғ ас-Салатин” (“Подшоҳлар тоғи”) номли малай панду насихати хизмат қилган бўлиб, у 1603 йилда ёзилган ва Бухорий ал-Жавҳарий қаламига мансубдир¹⁶. Ҳозирги даврга қадар бу ёдгорлик бирон бир форсий панду насихатни ёки компиляцияни таржимасими йўқми маълум эмас¹⁷. “Подшоҳлар тоғи” қатор композицион тизимга эга бўлиб, панду насихат мазмунидаги 24 бобга бўлинган. Уларнинг ҳар бирида мавзуга асосланган ҳолда Қуръондан (баъзида Ҳадисдан) оятлар келтирилган. Унинг диний-фалсафий шарҳларга эга ҳолати ҳамда бадиий-сюжет шарҳлари матал шаклида берилган бўлиб, матнда “ҳикоят” сўзи билан белгиланган. Мазкур боблардаги бу ҳикоятлар узун нақлни тайёрлашда қўшимча ҳикоятлар манбаидан бири бўлиб хизмат қилган¹⁸.

“Бахтиёр ҳақидаги қиссалар”даги қўшимча сюжетларнинг учинчи муҳим манбаи – малай тилида ёзилган энг катта асар – шайх Нуруддин ар-Ранирийнинг “Бўстон ас-Салатин” (“Подшоҳлар бўстони”(боғи) панду насихати бўлиб, бу асар 1638 йилда ёзила бошлаган. Мазкур асар еттита

¹² Винстедт Р.О. Путешествие через полмиллиона страниц. История малайской классической литературы. Предес. пер. и примеч. Б.Б. Парникля. –Москва. 1966. –Б: 40.

¹³ Брагинский В.И. История малайской литературы VII-XIX веков. –Москва. 1983. –Б: 309.

¹⁴ Очерки истории арабской культуры V-XV веков. –Москва. 1982. –Б: 228-229.

¹⁵ Hikajat Wajan. Budiman. Djakarta. 1956. –Б: 3-4.

¹⁶ Khalid Hussan. Taj as-Salatin. Kuala Lumpur/ 1966.

¹⁷ Брагинский В.И. История малайской литературы VII-XIX веков. –Москва. 1983. –Б: 313-314.

¹⁸ Горяева Л.В. Обрамленные повести о Бахтиаре в малайской литературе. Повесть о Бахтиаре. –Москва. 1989. –Б:10.

бўлимдан иборат, бироқ бу етита бўлимнинг барчасининг мазмуни келтирилган қўлёзмаси сақланмаган. Ҳозирги вақтга қадар турли-туман тематик хислатга эга бўлган, бутун жаҳон тарихини ўзида мужассам этган, дунёнинг пайдо бўлиши, Одам Ато ва ҳозирги воқеаларнинг муаллифлари ҳақида ривоятлар келтирилган бу нодир асар, яъни “Подшоҳлар бўстони”нинг тўлиқ матнининг нашри амалга оширилмаган. “Подшоҳлар бўстони” асарида саховатли подшоҳларга панду насихат, турли-туман илмий маълумотлар, фалсафий фикрлар, тиббий маслаҳатлар, кўрсатмалар ва ҳаказолар берилган¹⁹. Мазкур асар матнининг, ҳеч бўлмаган тўлиқ баёнининг йўқлиги туфайли биз баъзи тадқиқотчиларнинг бу асарнинг узун нақл билан боғлиқлиги, “Подшоҳлар бўстони”да келтирилган у ёки бу сюжетларга қилинган баъзи ишоралар билангина чекланишимиз мумкин.

“Подшоҳлар бўстони” ва “Подшоҳлар тожи” панду насихатларидан ўзлаштирилган ҳикоятлар сони биринчи асардан тўрттадан кам эмас ва иккинчи асардан ўн биттаси ўзлаштирилган. “Баҳтиёр ҳақидаги қиссалар” асарининг турли нашрларини “Подшоҳлар бўстони”нинг тўлиқ матни ва “Подшоҳлар тожи”нинг турли нашрлари билан таққослаш бу рўйхатни янада кенгайтириш учун муҳим аҳамиятга эга бўлиши шубҳасиз.

“Баҳтиёр ҳақидаги қиссалар” асаридаги қатор қўшимча ҳикоятлар бевосита ёки бошқа манбалар воситасида пайдо бўлган бўлиб, “1001 кеча”нинг афсонавий силсиласида биз кўрган нашрларда улардан саккизтаси мавжуд. Баъзи ҳолатларда “1001 кеча”дан ўзлаштирилган Нуруддин ар-Ранирийнинг “Подшоҳлар бўстони” тўрт ҳикоятдан иккитаси оралиқ манба сифатида келиши ҳам истисно эмас.

Айтиб ўтилган барча қўшимча ҳикоятларнинг манбаларини (бевосита ёки билвосита) аниқлаш жуда машаққатли иш бўлиб, уни аниқлаш учун кўпгина кам ўрганилган ва биз учун номаълум бўлган матнларга мурожаат этишни тақозо этади. Шунга қарамасдан, биз кўриб чиқаётган “Баҳтиёр ҳақидаги қиссалар” асарининг рўйхатини тахминан учдан икки қўшимча ҳикоятлари орқали аниқ фикр айтиш мумкин. Шунини таъкидлаш жоизки, “Баҳтиёр ҳақидаги қиссалар” муаллифи анча яхши билимга эга бўлган малайазиялик бўлиб, у XVI аср иккинчи ярми – XVII аср биринчи ярмидаги учта машҳур малай панду насихат асарларидан асосий асл манба сифатида фойдалана олган.

¹⁹ Винстедт Р.О. Путешествие через полмиллиона страниц. История малайской классической литературы. Предес. пер. и примеч. Б.Б. Парникля. –Москва. 1966. –Б: 170-172.

Шуниси диққатга сазоварки, “Бахтиёр ҳақидаги қиссалар” асаридаги қўшимча ҳикоятлар маълум бир жиҳатдан гуруҳларга бўлинади. Масалан, Рэффлза парчаларининг аксарият барча 15-29 рақамли ҳикоятлари ва калантан матнларининг 18-27 рақамли ҳикоятлари “Доно тўти ҳақида қисса”дан келиб чиққан. Калантан қўлзмасининг тахминан дастлабки ўндан ортиқ ҳикоятлари ва Рэффлза парчаларининг аксарияти “Подшоҳлар тожи” панду насихатидан манба олган. Ниҳоят, Брандес парчаларининг 39-67 рақамли ҳикоятлари – биринчидан, улар баллетиристик жиҳатдан маслаҳат ва панду насихат (45-50) билан берилмай асосан мусулмон уламоларнинг сўзларига ишора билан ёзилган, иккинчидан, панду насихат ҳикоятлар фольклордан келиб чиққан (53-54), учинчидан, турли-туман ривоятларнинг қаҳрамонлари сифатида ўрта асрнинг афсонавий шахслари (бу зиёратчи, атир-упа савдогари ва Адуда ад-Давла – 41, пул топиш қийинчиликлари, Умар ва Али – 44, саховатли Абу Зарра – 47, Абдул Ҳаққа ва абиссинлик қул -52, Хажажа ибн Юсуфнинг ажралиши – 55, подшоҳ Ардашир ва Хадра маликаси – 61) ҳақидаги ҳикоятлардир. Подшоҳ Ардашир ва Хадра маликаси ҳикояти илк исломни машҳур тарғиботчилари ривояти бўлиб, “1001 кеча”да учрайди²⁰. Мазкур тўпламга билвосита Харун ар-Рашид (53-54), унинг ўғли ал-Амин ва жияни Жафар ибн Мусо (58), Буюк Александр (65) ҳақидаги ҳикоятлар ҳамда буларга 66-67 рақамли ҳикоятлар ҳам қўшилиб, уларда ҳам дунёвий ҳаётнинг чириклиги ҳақида фикрлар билдирилади, бироқ уларда асосий қаҳрамонлар бошқалардир.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, “Бахтиёр ҳақидаги қиссалар” асаридаги қўшимча ҳикоятлар ўз манбаларига кўра етарли даражада аниқ гуруҳларга бўлинади ва ушбу асар уч қисмга, уч ўзига хос “маданий қатлам”га бўлинади: биринчиси (хронологик эмас, балки ўз тартиб рақами бўйича) – “Подшоҳлар тожи” ва “Подшоҳлар бўстони” қатлами, иккинчиси – “Доно тўти ҳақидаги қиссалар” ва учинчиси – муаллифи қайси манбадан олгани номаълум бўлган араб ривоятлари қатламга бўлинади.

REFERENCES

1. Ас-Самарканди Мухаммад ат-Захири. Синдбад-наме. Пер. Н.О. Османова под редакцией А.А. Старикова. –Москва. 1960.

²⁰ Горяева Л.В. Обрамленные повести о Бахтиаре в малайской литературе. Повесть о Бахтиаре. –Москва. 1989. – Б: 12.

2. Брагинский В.И. История малайской литературы VII-XIX веков. –Москва. 1983.
3. Винстедт Р.О. Путешествие через полмиллиона страниц. История малайской классической литературы. Предес. пер.. и примеч. Б.Б. Парникля. – Москва. 1966.
4. Герхардт М. Исскуство повествование. Литературное исследование «1001 ночи». – Москва. 1984.
5. Горяева Л.В. Обрамленные повести о Бахтиаре в малайской литературе. Повесть о Бахтиаре. –Москва. 1989.
6. Гринцер П.А. Дрнвнеиндийская проза (обрамленная повесть). – Москва. 1963.
7. Дакаики. У слада душ или Бахтияр-наме. Пер.примеч., глосс.и послесл. М.Н.О. Османова. –Москва. 1977.
8. Калила и Димна. Пер. И.Ю. Крачковского и И.П.Кузьмина. -Москва. 1957.
9. Нахшаби Зийа-ад-Дин. Книга попугая (Тути-наме). –Москва. 1979.
10. Очерки истории арабской культуры V-XV веков. –Москва. 1982.
11. Hikajat Bajan. Budiman. Djakarta. 1956.
12. Khalid Hussan. Taj as-Salatin. Kuala Lumpur. 1966.